

A SZOVJET BLOKK ÉS A HIDEGHÁBORÚ, 1945–1991

Kutatásaim – valamint néhány más, kelet- és nyugat-európai történész munkássága nyomán – ma már egyértelműen megállapítható, hogy a kelet-közép-európai államoknak mind a szovjet blokk politikája, mind pedig a kelet-nyugati viszony alakításában lényegesen jelentősebb szerepük volt, mint azt korábban feltételezték.

A Moszkva és szövetségesei közötti, valamint a blokkországok egymás közötti viszonya is sokkal bonyolultabb képletet mutatott, mint amit erről legtöbbször ma is gondolnak Keleten és Nyugaton egyaránt. A szovjet blokk szerepének szisztematikus, levéltári kutatásokra alapozott tanulmányozása számos új elméleti következtetés levonására ad alkalmat: tanulmányomban a hidegháború korszakának legfontosabb teoretikus problémáival, illetve fordulópontjaival kapcsolatos nézeteimet és kutatási eredményeimet foglalom össze.

A vizsgált fő kérdések a következők. A kelet-közép-európai térségben 1944–1948 között végbement változásokkal kapcsolatos két domináns álláspont közül melyik a helytálló: vajon valóban a régió szovjetizálása volt az egyik fő oka a hidegháború kialakulásának, vagy pedig a szovjetizálás a meginduló hidegháború következményeként ment végbe? (A válasz meglepő lesz.)

Miért nevezhetjük a hidegháború 1953 utáni szakaszát a szuperhatalmi együttműködés új modelljének? Miért kell megkülönböztetnünk

valódi és pszeudoválságokat a hidegháborús korszakban? Milyen szerepet játszottak a Varsói Szerződés nem szovjet tagállamai az ún. helsinki folyamatban, melynek során a szovjet blokk célja a második világháború után kialakult helyzet nemzetközi rendezése, vagyis az 1945-ben létrejött európai status quo kodifikálása és a határok elismertetése volt?

A nemzetközi szakirodalomban meghonosodott domináns narratívával szemben miért nem volt „második hidegháború” az 1979–1985 közötti időszakban? Miért beszélhetünk fordulópontról a kelet-nyugati viszonyban 1988 júliusától, amikor Sevarnadze szovjet külügyminiszter nyíltan beismerte, hogy a Szovjetunió „*válság előtti helyzetben van*”, s így nem bírja tovább az állandósult fegyverkezési hajszát, vagyis lényegében elvesztette a több évtizedes versenyt a Nyugattal?

Miért állíthatjuk, hogy a kelet-európai belső politikai átalakulás elfogadása 1989-ben Gorbacsov részéről korántsem jelentette a szovjet érdekszféra feladását, így 1989–1990 folyamán Moszkva és a nyugati hatalmak egyaránt a kelet-közép-európai államok regionális finlandizálásában voltak érdekeltek, és ezért a nyugati hatalmak az utólagos állításokkal ellentétben egészen 1991 elejéig nem támogatták a régió függetlenségi törekvéseit? Végül milyen történelmi szerep jutott a régió néhány államának a teljes szuverenitás helyreállításban és a Varsói Szerződés megszűntetésében?

A szovjetizálás szerepének megítélését mindmáig két, alapvetően ellentétes nézet határozza meg a nemzetközi irodalomban: az ún. tradicionista irányzat szerint Kelet-Közép-Európa szovjetizálása volt az egyik fő oka a hidegháború kialakulásának, míg a revizionista nézet szerint a régió szovjetizálása a meginduló hidegháború következménye volt. Valójában azonban az újabb kutatások alapján egyik állítás sem igazolható.

KELET-KÖZÉP-EURÓPA SZOVJETIZÁLÁSA ÉS A HIDEGHÁBORÚ EREDETE

A térség szovjetizálása nem volt a hidegháború kiváltó oka: a nyugati szövetségesek ugyanis a Szovjetunió kelet-

közép-európai hódításait kezdettől fogva hallgatólagosan tudomásul vették, bár eleinte kétségtelenül abban reménykedtek, hogy Sztálin nem feltétlenül fog a térség azonnali szovjetizálására törekedni, ahogyan az a balti államokkal történt, hanem itt megelepszik egyfajta regionális finlandizáció nyújtotta biztonsági garanciákkal. A reménykedésen túl mást nem is igen tehettek, hiszen ha nem akartak háborút indítani a Szovjetunió ellen – ami a legkevésbé sem állt érdekükben –, a nyugati hatalmaknak nem voltak hatékony eszközeik a kelet-európai fejlemények befolyásolására.

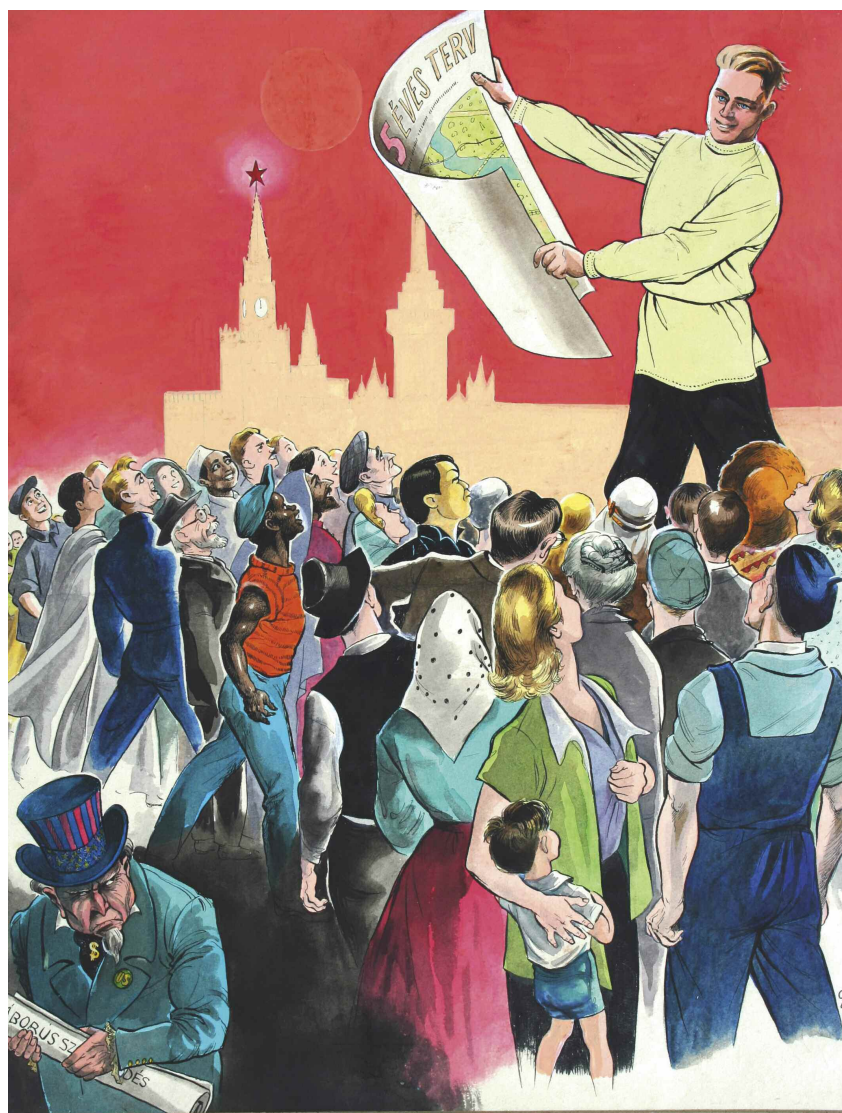
A sztálini vezetés ugyanakkor stratégiaileg elsődrendű fontosságúnak tekintette ezt a területet, és ma már tudjuk, hogy háborús konfliktust is kész volt vállalni a térség megtartása érdekében.

Ezért azután a szovjetek még az amerikaiak és a britek – meglehetősen ritka és nem túl határozott – tiltakozásait is legtöbbször a „belügyekbe” való beavatkozásnak tartották, s ez csak tovább növelte eredendő bizalmatlanságukat és gyanakvásukat a nyugatiak valódi kooperációs szándékait illetően.

A Nyugat számára a térségről való kényszerű lemondást nagymértékben megkönnyítette, hogy a szovjet terjeszkedés nyugati határa – Németország és Ausztria keleti felének leszámításával – nagyjából Európának azt a periferikus részét foglalta magában, amely a korábbi századokban is mindig a török, orosz és Habsburg birodalmak részét vagy befolyási övezetét, a két világháború között pedig Németország potenciális életterét képezte, ahol a nyugat-európai nagyhatalmaknak hagyományosan sohasem volt komoly befolyásuk.

Kelet-Közép-Európa szovjetizálása tehát közvetlenül nem befolyásolta a kelet-nyugati viszony alakulását, így – bár mindmáig sokan állítják ennek az ellenkezőjét – nem volt oka a hidegháború kialakulásának. A korábban kifejtettek túl ezt az bizonyítja legjobban, hogy amennyiben a Nyugat valóban „casus bellinek” tekintette volna a kommunista hatalomátvételt veszélyét a Szovjetunió által felszabadított és megszállt területeken, akkor az 1947 márciusában valójában a további kommunista terjeszkedés feltartóztatása céljából meghirdetett Truman-doktrínát már 1945–1946-ban életbe kellett volna lépíteni. A legújabb kutatások ugyanis azt mutatják, hogy a formális közjogi állapotoktól és többnyire koalíciós politikai berendezkedéstől függetlenül a régió valamennyi országában már ekkor olyan meghatározó pozícióban voltak a helyi kommunista pártok, amelynek alapján sokkal inkább beszélhetünk kváziszovjetizált (Albánia, Jugoszlávia, Bulgária, Lengyelország) és preszovjetizált (Magyarország, Csehszlovákia) országokról, mintsem demokratikus közjártékról vagy korlátozott parlamenti demokráciáról.

Közvetett formában, áttételesen azonban mégis volt bizonyos hatása a kelet-európai helyzet folyamatos romlásának a Szovjetunióval kapcsolatos nyugati politika alakulására. Ugyanis a nyugati politikusok saját közvéleményük előtt nem vallhatták be, hogy hall-

A VILÁG NÉPEI A SZOVJETUNIÓ FELÉ TERINTENEK !

Ahogy a kommunista propaganda a Szovjetunió vezető szerepét láttatta

gatólagosan tudomásul vették: Kelet-Közép-Európa a Szovjetunió kizárólagos érdekszféráját képezi, ezért időről időre kénytelenek voltak a szovjetizálási folyamat egyes drasztikus, agresszív lépéseit nyilvánosan, olykor kemény hangon bírálni. Ez bizonyos értelemben visszahatott a belső politikai diskurzus alakulására, azt az amúgy is meglévő gyanakvást erősítve, hogy a szovjet vezetés megbízhatatlan, agresszív, egyoldalú biztonságra törekszik, tehát nem érdemes vele tovább együttműködni.

Azt is kijelenthetjük, hogy a szovjetizálás nem volt következménye a kialakuló hidegháborús viszonyoknak. Vagyis a források alapján az a Keleten és Nyugaton egyaránt máig népszerű revizionista tétel sem igazolható, amely szerint Kelet-Közép-Európa szovjetizálása egyes következménye volt a nagyhatalmi koalíció megbomlásának, a Trumandoktrína és a Marshall-terv meghirdetésének, vagyis hogy Sztálin 1947 előtt nem tervezte a térség országainak szovjet mintára történő átalakítását, vagy legalábbis két országban, Csehszlovákiában és Magyarországon hosszabb távon számolt a demokratikus intézményrendszer fennmaradásával.

A kommunista hatalomátvétel folyamatának felgyorsítására és befejezésére, valamint a sokszor egymással is konfliktusban álló országok egy táborba terelésére, a Kominform 1947. szeptemberi megalakítására és a szovjet blokk formális megszervezésére kétségtelenül a Marshall-terv nyomán előállt csapdahelyzet következményeként került sor. A szovjetizálás tényleges folyamata azonban sokkal korábban, már 1944 nyarán-őszén megkezdődött, amint a Vörös Hadsereg elérte ezeket a területeket.

HIDEGHÁBORÚ – ENYHÜLÉS: ÚJ MEGKÖZELÍTÉSBEN

Az 1953–56 közötti néhány évben a kelet–nyugati viszony olyan jelentős változáson ment keresztül, hogy azt a szuperhatalmi együttműködés új modelljének nevezhetjük. Ennek az új modellnek a fő jellemzői lényegében a kelet-közép-európai kommunista rendszereknek 1989-ben, illetve a Szovjetuniónak 1991-ben történt összeomlásáig érvényben maradtak. A nyugati és keleti levéltárakban kutathatóvá vált, a döntéshozatal legfelső szintjét képviselő dokumentumok vizsgálata alapján ma már egyre világosabb, hogy az 1953–56 közötti időszakban a világpolitikában érvényesülő

legfontosabb trend – minden zavaró körülmény vagy ellenkező előjelű propaganda ellenére – annak kölcsönös fokozatos fel- és elismerése volt, hogy a két világrendszer kénytelen együtt élni és egymást elviselni, ha el akarja kerülni a totális pusztulást jelentő harmadik világháborút.

Ennek tudatosodása olyan döntő jelentőségű változást idézett elő a kelet–nyugati viszonyban, amelynek alapján nem túlzás kijelenteni, hogy alapvető minőségi különbség van a hidegháború 1953 előtti és utáni szakasza között. Az 1953–1956 közötti korszakot ugyanis – a máig általános megítéléstől eltérően – én nem csupán egy ígéretes, ám sikertelen kísérletnek tekintem az enyhülés politikájának megvalósítására, hanem olyan vízváltást tartom, amelyet követően a hidegháború már nem ugyanarról szólt, mint korábban.

Kutatásaim során arra jutottam, hogy új megközelítésre van szükség az enyhülés értelmezésére, mivel a hagyományos teóriák nem nyújtanak megfelelő elméleti keretet következtetésem rendszerbe foglalására. A nemzetközi politikában az enyhülési folyamat kezdetét általában 1962/63-tól vagy 1969-től számítják és lényegében lineáris jelenségként írják le: a szuperhatalmak viszonyában bekövetkezett látványos – és mindenki számára érzékelhető – javulással és az annak következtében létrejött intenzív kooperáció időszakával azonosítják.

Az általam javasolt új értelmezés szerint viszont az enyhülés 1953-ban kezdődött és folyamatosan érvényben volt a hidegháborús korszak végéig, 1991-ig. 1953 után ugyanis a szuperhatalmak viszonyának fő jellegzetessége – még ha a versengés eleme időközben jelentősen erősödött is – valójában az egymásra utaltság és a kényszerű kooperáció lett. Ennek alapja annak kölcsönös fokozatos fel- és elismerése volt, hogy a termonukleáris korban a két világrendszer kénytelen együtt élni, egymást elviselni, sőt együttműködni, ha el akarja kerülni a totális pusztulással fenyegető harmadik világháborút.

Ez részben azt jelenti, hogy az antagonizmus és a kooperáció elemei 1953 után mindvégig párhuzamosan és folyamatosan voltak jelen a szuperhatalmak viszonyában – természetesen különböző időszakokban hol az egyik, hol a másik elem dominált. Még fontosabb tényező azonban, hogy a kényszerű kooperáció mechanizmusa mintegy automatizmusként működve nem csupán a kooperá-

ciós szakaszokban hatott, hanem éppen a legnagyobb konfrontációs válságok idején – mint például a második berlini válság és a kubai rakétaválság – tette lehetővé a status quo megváltoztatására törekvő fél arcmentő visszavonulását s így az eszkaláció megakadályozását, végül a krízis politikai megoldását. Kritikus helyzetben tehát automatikusan a kooperációs elem érvényesült a konfrontációs elemmel szemben.

A kényszerű kooperáció mechanizmusa azonban a külvilág számára csak a kooperációs szakaszokban volt látható és felismerhető, súlyos válságok idején annak valódi működését mindkét oldalon csak a legfelső vezetés néhány tagja érzékelte. Ők viszont az ellenséggel való kényszerű titkos egyezkedés gyakran riasztóan cinikus és cinikus jellege miatt mindvégig abban voltak érdekeltek, hogy mindez maradjon a legnagyobb titokban. Az egyik legbeszédebb példája ennek a cinkos együttműködésnek a kubai rakétaválság idején létrejött megegyezés volt.

Kennedy elnök nemcsak azt ígérte meg nyilvánosan, hogy az USA nem támadja meg Kubát, hanem további engedményként titokban ígért tett a törökországi amerikai rakéták kivonására is, hogy lehetőséget biztosítson Hruscsovnak a visszavonulásra. Ez viszont nem kevesebbet jelentett, mint hogy az amerikai vezetés a NATO-szövetségesek háta mögött kötött titkos egyezséget a szovjetekkel, ami az adott kritikus helyzetben szükségszerű lépés volt. Nem csoda, hogy Kennedy cserébe azt kérte, ennek semmilyen írásos nyoma ne maradjon amerikai oldalon, nyíltan bevallva, hogy ellenkező esetben ez súlyosan veszélyeztetné politikusi karrierjét. Így most a szovjeteken volt a sor: Dobrinyin nagykövet végül hosszas győzködés hatására hajlandó volt visszavenni azt a szovjet levelet, amely ezt az amerikai ígéretet is tartalmazta.

Az enyhülés fenti, új értelmezéséhez természetesen elengedhetetlen tisztázni a hidegháború és az enyhülés viszonyát. Ez az a viszony ugyanis, amelynek értelmezése a legtöbb problémát okozza. A legtöbb interpretáció némi leegyszerősítéssel alapvetően azt a modellt alkalmazza, hogy amikor a szuperhatalmi viszony rossz, akkor hidegháború van, amikor jó, akkor pedig enyhülés. Valójában azonban ez a viszony egyáltalán nem lineáris jellegű volt, és főleg nem egymást kizáró/felváltó jelenségekről van szó, ahogy azt legtöbbször értelmezik. A két világrendszer és két

katonai-politikai tömb antagonisztikus szembenállásán alapuló hidegháborús nemzetközi rendszer ugyanis 1945 és 1991 között végig létezett, és csak a Szovjetunió, illetve a keleti blokk integrációs szervezeteinek 1991-ben történt felbomlásával szűnt/szűnhetett meg. Így 1953-tól párhuzamosan volt – továbbra is – érvényben a hidegháborús nemzetközi rendszer a maga megváltoztathatatlan antagonizmusával és az enyhülés mint a kelet–nyugati viszonyban ettől fogva mindvégig érvényesülő új szuperhatalmi együtttélési modell.

VÁLSÁGOK ÉS PSZEUDOVÁLSÁGOK

Külön kategóriát vezettem be a hidegháború időszakában bekövetkezett nemzetközi krízisek két alapvetően eltérő típusának megkülönböztetésére: valódi és pszeudoválságok. Utóbbiak ugyanis korántsem voltak hidegháborús válságok, mivel minden ellentétes előjelű propaganda ellenére nem lépték át a szuperhatalmi együttműködés által kijelölt kereteket, nem veszélyeztették a fennálló status quót, azaz nem jelentettek valódi érdekösszeecsapást a két politikai-katonai tömb között, s így nem is okoztak tartós működési zavarokat a kelet–nyugati viszonyban. Ilyen, csupán a közvéleményben és a propaganda szintjén jelentkező, csak látszólag hidegháborús válság volt az 1953-as berlini felkelés, a lengyel és magyar 1956, a Csehszlovákia elleni invázió 1968-ban és végül az 1980–81-es lengyel válság.

A pszeudoválságok ugyanakkor természetesen súlyos belső krízist jelentettek mindazokban az országokban, ahol lezajlottak, és magán a szovjet blokkon belül is. Bár ezek a konfliktusok a hazai helyzetben gyökereztek, nem voltak elszigetelve a nemzetközi hatásoktól. Valójában egy adott válság kialakulását és lefolyását részben, kimenetelét pedig teljes mértékben a hidegháborús konstelláció határozta meg. Így például az 1956-os magyar forradalom esetében a fegyveres harc kialakulását kétségtelenül befolyásolták a rab népek felszabadítását hirdető korabeli amerikai propaganda szövegei, illetve az azok nyomán a nyugati segítségről kialakult illúziók, miközben a szovjeteknek semmiféle nyugati ellenreakcióval nem kellett számolniuk a forradalom leverése során. A korabeli közvélemény (de nem a politikusok) számára ugyanakkor ezek a válságok a Kelet és a Nyugat közötti konfliktusok

ként jelentek meg, és ez az értékelés sajátos módon a történelmi emlékezetben a hidegháború után is fennmaradt.

Sokak számára meglepő lehet, de pszeudoválságnak tekinthető az 1956-os magyar forradalommal párhuzamosan zajló szuezi válság is, amely ugyan valóban komoly nemzetközi konfliktus volt, de nem a kelet–nyugati viszonyban, hanem a nyugati szövetségi rendszeren belül, mivel a szovjet vezetés a helyzet reális felmérése alapján nem kívánt Egyiptom védelmében közvetlen konfliktusba bonyolódni a Nyugattal. Valódi hidegháborús válság volt ugyanakkor a két berlini válság, a koreai háború, a kubai rakétaválság, a vietnámi háború, Afganisztán szovjet megszállása, valamint a kommunista Kína Tajvan elleni katonai próbálkozásai, amelyek az amerikai biztonsági garancia miatt az ötvenes évek közepén–végén folyamatos „melegháborús” veszélyt jelentettek, noha legtöbbször még csak nem is hallottak erről a krízisről.

A SZOVJET BLOKK, A NÉMET KÉRDÉS ÉS AZ EURÓPAI BIZTONSÁG

Az 1989 után megindult, részben a volt szovjet, főként pedig a kelet-közép-európai levéltárak anyagának feltárásán alapuló történelmi kutatások mindinkább világossá teszik, hogy a szovjet Westpolitik kiemelt célja valójában már a hatvanas évek közepétől az európai biztonság megteremtése volt a keleti blokk érdekei alapján. Ez nem kevesebbet jelentett, mint a második világháború utáni helyzet nemzetközi rendezését, vagyis az 1945 után létrejött európai status quo kodifikálását. A probléma központjában a német kérdés állt, s a megoldásra váró feladatok között olyan, mindaddig megoldhatatlannak bizonyult ügyek voltak, mint az Odera–Neisse-határ, illetve az NDK elismerése, Nyugat-Berlin státusa és a két német állam viszonya, valamint a diplomáciai kapcsolat felvétele az NSZK-val.

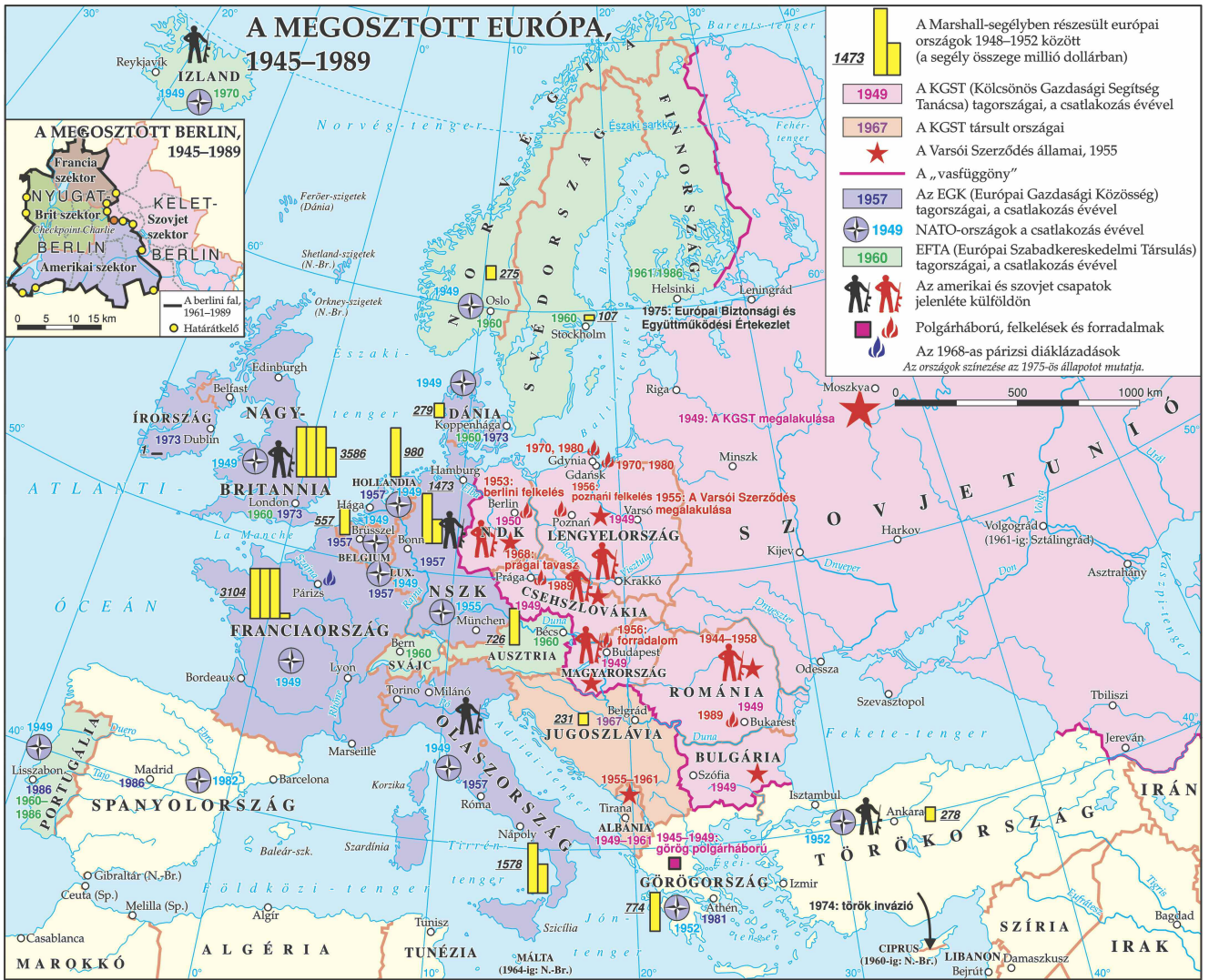
A kollektív európai biztonsági rendszer létrehozásának ötletét eredetileg már egy évtizeddel korábban, 1954-ben felvetette a Sztálin halálát követően hatalomra került régi-új szovjet vezetés. A minden pszichológiai előkészítés nélkül előterjesztett javaslatot a nyugati hatalmak akkor érthető módon egyszerű propagandafogásnak minősítették, amellyel Moszkva az NSZK NATO-tagóságát akarja megakadályozni, ezért azt

minden különösebb tesztelés nélkül elutasították. A javaslatot az 1961-es berlini, majd az 1962. évi kubai válságot követő enyhültebb nemzetközi légkörben, 1964 végén vetették fel újra, ezúttal „lengyel” kezdeményezésként.

Adam Rapacki lengyel külügyminiszter az ENSZ Közgyűlésében tett javaslatot egy páneurópai biztonsági konferencia megrendezésére. Egy hónappal később, a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének 1965. januári varsói ülésén Władysław Gomułka, a lengyel párt vezetője meglehetősen szokatlan módon, a tagországokkal folytatott előzetes egyeztetés nélkül terjesztette elő a tervet. Noha a kérdés eredetileg nem is szerepelt az ülés napirendjén, a résztvevők egyhangúlag támogatták a felvetést, s a találkozóról kiadott nyilatkozatba bekerült, hogy a VSZ-tagországok szükségesnek tartják a kollektív európai biztonsági rendszer létrehozását, a kérdés megvitatására pedig nemzetközi konferencia összehívását az európai államok részvételével.

Ez az üzenet a helsinki egyezmény aláírásához vezető folyamat kiindulópontjának tekinthető, a deklaráció szövegében mégis meglehetősen hangsúlytalanul szerepelt. Ennek oka, hogy 1956 után a PTT varsói ülése volt az első olyan tanácskozás, amelyen nem egyszerűen a hivatalos szovjet forgatókönyv megvalósítása zajlott, hanem számos kérdésben valódi vitát folytattak egymással a résztvevők. Az ülés ennek megfelelően meglehetősen kaotikusra sikeredett, s az egység megőrzése érdekében a kiadott nyilatkozat számos, aktuálisan fontos, ám történelmi szempontból kevésbé jelentős bizalomerősítő tézist tartalmazott, amelyek ezt a hosszú távon meghatározó kezdeményezést egyelőre hangsúlytalaná tették. Ezért aztán a témával foglalkozó nemzetközi szakirodalom nagyrészt el is feledkezett erről a kezdeményezésről, s így a folyamat geneziséjét általában a VSZ 1966-os bukaresti nyilatkozatához kötik.

1965 második felében azonban már a szovjet diplomácia tett újabb erőfeszítéseket a biztonsági konferencia érdekében, s ettől fogva – szoros összefüggésben a német kérdés rendezésére irányuló törekvésekkel – ez az ügy az 1970-es évek közepéig tartó időszak központi problémájává vált. A VSZ PTT következő, 1966. júliusi bukaresti ülésén ezért – hosszas, többfordulós multilaterális egyeztetést követően – olyan nyilatkozatot bocsátottak ki, amelynek már csak egyetlen, világos és hangsú-

lyos üzenete volt: arra szólította fel a kontinens országainak vezetőit, hogy kezdjenek előkészítő tárgyalásokat egy európai biztonsági konferencia megrendezése érdekében.

A javaslat gyenge pontja volt, hogy a keleti blokk a konferencián való részvételt rögtön komoly előfeltételekhez kötötte: a Nyugat fogadja el a két német állam létét, az NSZK mondjon le a német nép egyedüli képviselőének elvéről, és ismerje el a keleti határokat. A dokumentum – román nyomásra – szorgalmazta továbbá a külföldi csapatok kivonását is az európai országok területéről, valamint az idegen katonai bázisok felszámolását, és felszólított a két katonai-politikai szövetség egyidejű megszüntetésére.

Ellentmondásossága dacára a felhívás a keleti blokk első jelentős kezdeményezése volt a kelet–nyugati viszony intézményes rendezésére, és egyben az első konkrét lépés megtételét jelentette a helsinki egyezmény aláírásához vezető hosszú úton. A deklaráció vissz-

hangja ekkor már Nyugaton sem volt kedvezőtlen, bár a konferencia megrendezésének feltételeit a legtöbben – legalábbis nyilvánosan – még nem tudták elfogadni, noha ezek a lényegében defenzív jellegű követelések korántsem voltak irreálisak. Éppen ezért fogadhatta el a Bukarestben megfogalmazott feltételeket néhány év múlva, 1970 és 1973 között, a német kérdés általános rendezése során a Nyugat és az NSZK is.

A VSZ bukaresti felhívása az adott körülmények között még nem volt alkalmas arra, hogy elindítsa a konferencia előkészítésének folyamatát. A deklarációval kapcsolatos nyugati reakciók elemzése alapján a szovjetek ezért úgy döntöttek, hogy nagyszabású és átfogó politikai kampányt indítanak Nyugat-Európa meggyőzése érdekében, mégpedig egyidejűleg a kormányzati erők és a társadalmi tényezők szintjén. A közvélemény megdolgozása terén mindekelőtt a nyugat-európai kommunista pártokra számítottak, számukra a második világháborút követő néhány év

Moszkvából irányított népfrempolitikája, majd az antiimperialista békeharc után valójában ez a harc lett a végső. Ebben az időszakban ezek a pártok már korántsem követték Moszkva utasításait olyan egyértelműen, mint a második világháború előtt vagy akár az ötvenes években. Már a hrucsovi időszakban végbement desztalinizációs folyamat is komoly próbateljt jelentett legtöbbjük számára, a hatvanas évek első felében pedig olyan különböző hatásoknak és kihívásoknak voltak kitéve, mint a maoizmus és más újbaldali ideológiák, a policentrizmus elmélete, az el nem kötelezett államok mozgalma, proto-eurokommunista tendenciák stb.

A korábbi értelemben vett egységről így a nyugat-európai kommunista pártok vonatkozásában nem lehetett beszélni, ezért a szovjet vezetés joggal aggodhatott, vajon sikerül-e őket újra csatasorba állítani, ezáltal az európai status quo kodifikálása érdekében. Az európai kommunista és munkáspártok Karlovj Varyban 1967 áprilisában meg-

tartott értekezletén végül valamennyi résztvevő elfogadta a szovjet javaslatot, s így a tanácskozás végén kiadott deklaráció egyhangúlag hitet tett egy összeurópai biztonsági konferencia összehívása mellett. A keleti blokk országai számára ettől fogva egészen 1969-ig a VSZ bukaresti felhívása és a Karlovy Vary-i deklaráció együttesen jelentette a biztonsági konferenciával kapcsolatos hitvotkozási alapot.

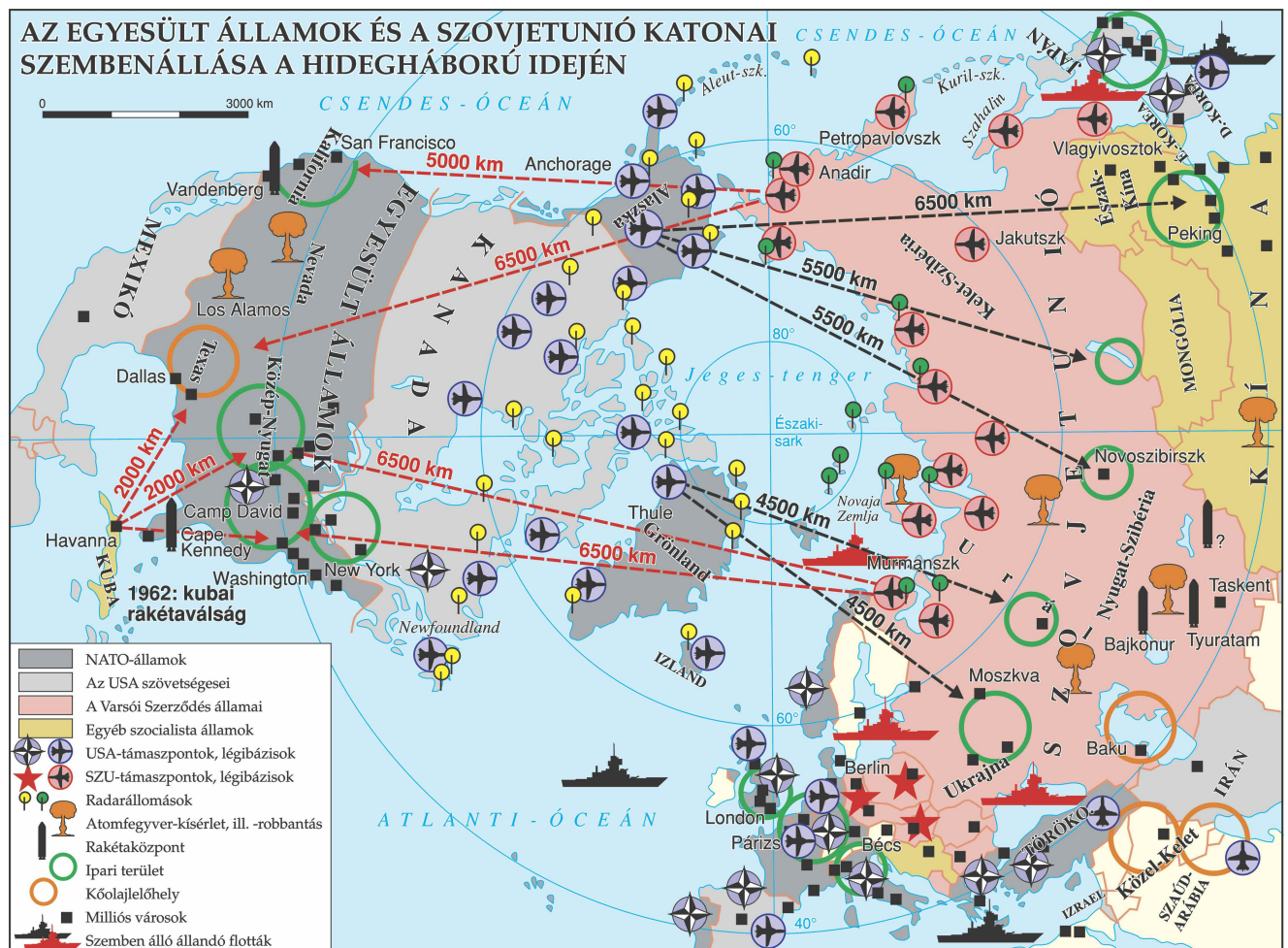
A nyugati kormányzati körök meggyőzése ügyében a szovjetek ugyancsak a decentralizációs politika eszközét alkalmazták. A VSZ bukaresti felhívását követően a szovjet vezetők határozottan szorgalmazni kezdték, hogy az egyes VSZ-tagállamok kétoldalú tárgyalások során igyekezzenek meggyőzni a nyugat-európai államokat a szovjet blokk kezdeményezésének jelentőségéről a kelet-nyugati kapcsolatok fejlesztése terén. A szovjet blokk kampányának célja egyértelműen a legfontosabb szovjet stratégiai cél előmozdítása, vagyis az európai biztonsági konferencia létrehozása, ezáltal pedig a második világháború után kialakult európai status quo szentesítése volt. A folyamat

nem elhanyagolható melléktermékeként azonban a kelet-közép-európai országok teljesen „legálisan” erősíthették meg nyugati politikai kapcsolataikat.

A „feladat” teljesítése közben, az intenzív tárgyalások során ezek az államok olyan tárgyalási rutinra tettek szert, amellyel korábban nem rendelkeztek, s mindez jelentősen hozzájárult gyorsított ütemű emancipációjukhoz a kelet-nyugati viszony struktúráján belül. A hatvanas évek elején még „csatlós országokként” szerepeltek a nyilvános nyugati közbeszédben és a nyugati hatalmak titkos politikai irataiban egyaránt, az évtized végére azonban – az NDK kivételével – már elfogadott, legitim partnerként jelentek meg a nemzetközi politikában. S ez nem egyszerűen a kelet-nyugati viszony radikális átalakulását eredményező enyhülési politika járulékos következménye volt, hanem jelentős részben saját jogon szerzett, minőségileg új státus, amelynek elérését elsősorban a hatvanas évek közepétől a nyugat-európai államokkal folytatott, a biztonsági konferencia előkészítését szolgáló kétoldalú tárgyalások sorozata tette lehetővé.

A kelet-közép-európai országok természetesen korábban is – főleg a hatvanas évek elejétől – folytattak kétoldalú tárgyalásokat a nyugat-európai államokkal, ám ezek elsősorban klasszikus értelemben vett bilaterális tárgyalások voltak, amelyek mindenekelőtt a gazdasági kapcsolatok fejlesztésére koncentráltak. A keleti blokk képviselője a világpolitika nagy és rendezésre váró kérdéseiben mind ez ideig a Szovjetunió feladata és egyben privilégiuma volt. A szovjet vezetés ekkor felismerte, hogy a kontinens keleti felét alkotó országok komoly szolgálatot tehetnek az európai biztonság kérdésének rendezésében. Ezért Moszkva igyekezett „helyzetbe hozni” szövetségeseit az európai és a világpolitika porondján, és közben egyre inkább rákényszerült, hogy korlátozott értelemben ugyan, de maga is partnernek tekintse őket.

Kijelenthetjük tehát, hogy a helsinki záróokmány 1975-ös aláírásához vezető Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet-folyamat majd egy évtizedes előkészítő szakasza döntő jelentőségű volt a kelet-közép-európai államok számára abban, hogy az 1960-as évek vé-

gére többé-kevésbé emancipálódtak mind a saját szövetségi rendszerükön, mind pedig a kelet–nyugati viszonyon belül s emellett a harmadik világ országainak viszonylatában is. Mindennek köszönhetően a helsinki értekezlethez vezető többéves előkészítő tárgyalásokon a Szovjetunió európai szövetségesei már korántsem egyszerűen a szovjet akarat végrehajtóiként vettek részt, hanem sok esetben – és számos területen – önálló tényezőként jelentek meg, és nemritkán a folyamatok irányításában is központi szerepet játszottak.

MIÉRT NEM VOLT „MÁSODIK HIDEGHÁBORÚ”?

Az 1979–1985 közötti éveket a nemzetközi irodalomban általában olyan időszakként írják le, amelyben ismét a konfrontáció eleme dominált, ezért „logikusan” adódott, hogy a régi reflexek alapján „második hidegháborúnak”, „kis hidegháborúnak” vagy „mini-hidegháborúnak” nevezzék el, hisz a hagyományos logika azt sugallta, hogy amikor a szuperhatalmi viszony rossz, akkor (valamilyen) hidegháború van.

Ezzel szemben 1979 és 1985 között nem volt (nem is lehetett) „második hidegháború”, már csak azért sem, mert ez a kifejezés szemantikailag azt jelenti, hogy volt egy első hidegháború, amely valamikor korábban véget ért. Az ilyen széles körben elfogadott, mégis téves értelmezések azt feltételezik, hogy az 1969 és 1975 közötti enyhülés „győzelme” révén a hidegháború eltűnt, majd az évtized végén ismét felbukkant, végül újabb néhány év múlva teljesen elolvadt Gorbacsov színre lépése után.

A hidegháború mint nemzetközi rendszer azonban nem tudott időlegesen eltűnni, 1945-től 1991-ig végig jelen volt. Valójában az enyhülés korábban vázolt új értelmezése (a szuperhatalmi együttélés új modellje), valamint a kényszerű együttműködés és kölcsönös függőség szerepének hangsúlyozása ad magyarázatot arra, hogyan lehetséges, hogy csupán néhány évvel az enyhülésnek az 1970-es évek végén bekövetkezett állítólagos „halála/bukása” után Gorbacsov 1985-ben történt színre lépésével mindössze négy év alatt a szuperhatalmak között rendkívül gyors közeledés ment végbe, látványos és példátlan eredményeket hozó partneri együttműködés alakult ki.

A NATO 1979. decemberi kettős határozata és az afganisztáni szovjet invá-

zió után a szovjet–amerikai szuperhatalmi viszonyban kétségtelen romlás következett be. A hidegháború idején azonban most első ízben mindezt nem követte a kelet–nyugati kapcsolatok általános romlása, ellenkezőleg: a hetvenes évek második felében kibontakozó együttműködés sok tekintetben jelentősen bővült.

Először is, korábban a konfrontációs szakaszokban a konfrontatív szándék – legalább a propaganda szintjén – kölcsönös volt, azaz mindkét fél oldaláról érvényesült. Most azonban csak amerikai oldalról jelentkezett és ott is elsősorban csak a retorika szintjén, miközben a szovjet vezetés határozottan ragaszkodott az enyhülés eredményeinek megőrzéséhez. Másodszor, ez volt az első eset, hogy egy konfrontációs szakaszban az USA európai szövetségesei nem követték lojálisan Washington, hanem szintén igyekeztek fenntartani a kelet–nyugati párbeszédet és együttműködést. Ráadásul mindez keleti oldalon is hasonlóképpen alakult: a keleti blokk országai – köztük elsősorban Magyarország – sajátos, elsősorban gazdasági érdekeiktől vezérelve Moszkva szándékaitól függetlenül is arra törekedtek, hogy mindent megtegyenek az enyhülés eredményeinek megőrzéséért.

Az 1979–1985 közötti időszakban a konfrontatív amerikai politika is – mind a Carter-, mind pedig az első Reagan-adminisztráció idején – csak a propaganda és retorika szintjén jelentkezett, a kényszerű kooperáció mechanizmusa ekkor is tökéletesen működött, a szuperhatalmi összecsapás elkerülésének kényszere ugyanis semmivel sem volt kevésbé parancsoló, mint korábban. Ronald Reagan 1981–1983 közötti politikáját leginkább az Eisenhower-adminisztráció 1953–1956 közötti „kettős könyveléséhez” lehet hasonlítani: az amerikai politika valódi célja akkor is a Szovjetunióval való modus vivendi megtalálása volt, ám ez jól megfért a kelet-európai „rab népek felszabadítását” célzó hangzatos retorikával, amelyről viszont ma már jól tudjuk, hogy semmilyen valós alapja nem volt.

Az amerikai politika fő iránya tehát ebben az időszakban is azt a realista, a hagyományos feltartóztatási politikára alapuló vonalat követte, amely a szuperhatalmak együttműködésének kényszerét ugyanúgy tudomásul vette, mint elődei. A már ma is rendelkezésre álló források és indirekt bizonyítékok alapján mindez joggal feltételezhető, 1983-tól pedig világosan látható, hogy a Rea-

gan-adminisztráció már Andropov és Csernyenkó idején is újra a szuperhatalmi kooperáció lehetőségét kereste.

AZ AFGANISZTÁNI SZOVJET INTERVENCIÓ

Az afganisztáni szovjet beavatkozás a szovjet blokk országai számára önmagában nem jelentett problémát, mivel az 1968-as csehszlovákiai inváziótól eltérően most nem voltak tettestársak, az akciót a Szovjetunió saját lépésének tekintették, a Varsói Szerződés mint európai hatáskörű szervezet szintén nem játszott szerepet az eseményekben. 1980 januárjától mégis egy kisebb, mintegy féléves nemzetközi válság alakult ki, amelynek sajátosságát az adta, hogy a konfliktus nem a szovjet blokk és a Nyugat között, hanem Moszkva és kelet-európai szövetségesei között alakult ki.

Mindezt a szovjet vezetésnek a nemzetközi válsághoz való hozzáállásában ekkoriban beállt fordulat motiválta. Moszkvában ugyan eredetileg számítottak elítélő reakciókra a Nyugat részéről, mégis azt remélték, hogy a nyugati kritika alapvetően ugyanúgy a propaganda szintjén nyilvánul majd meg, ahogyan legutóbb az 1968-as csehszlovákiai intervenció után történt. Úgy gondolták, hogy rövid időn belül a világ elfogadja a fait accomplit, és az enyhülés eredményeinek megőrzése mint döntő kérdés hamarosan háttérbe szorítja majd Afganisztán ügyét.

A Nyugat és mindenekelőtt az Egyesült Államok azonban ezúttal másként reagált. A helyzetet ugyanis – joggal – úgy ítélték meg, hogy a Szovjetunió 1945 óta most első ízben szállt meg katonailag egy olyan országot, amely nem tartozott a Nyugat által is hallgatólagosan elfogadott szovjet érdekszférába. Míg az 1953-as, 1956-os és 1968-as kelet-európai válságok idején a Nyugat racionálisan elismerte a Szovjetunió jogát arra, hogy birodalmán belül helyreállítsa a rendet, ezt a lépést a szovjet érdekszféra egyoldalú, erőszakos kiterjesztésének tekintették. Úgy értelmezték, hogy Moszkva ezzel felrúgta a második világháború vége óta jól működő status quo politikára alapuló hallgatólagos megegyezést. Mivel azonban Afganisztán geostratégiai helyzetét figyelembe véve a területszerzést mégis csupán potenciális nyugati érdekek sérelmére követették el, a szovjet agresszió nyomán kialakult nemzetközi krízis intenzitása végül nem érte el a hatvanas

évek elején bekövetkezett berlini és kubai válságok szintjét.

A Washington által 1980. január elején bejelentett amerikai „büntető” intézkedések (takarmánygabona eladásának korlátozása a Szovjetunió részére, kulturális és gazdasági kapcsolatok befagyasztása, fejlett technológia átadásának tilalma) még nem okoztak túl nagy lelki törést a szovjet vezetők számára. Carter amerikai elnök azonban január 20-án az egész világot felszólította az év nyarán Moszkvában megrendezendő olimpiai játékok bojkottjára, ami viszont kifejezetten érzékenyen érintette a Kreml vezetőit, mivel ekkor első ízben tartottak olimpiát szocialista országban, így a keleti tábor nemzetközi presztízse szempontjából ennek az eseménynek rendkívül nagy jelentősége volt.

A szovjet politika ekkor váratlan lépésre szánta el magát: ellenkampányt indítottak, amelynek során Magyarországot, Csehszlovákiát és az NDK-t ultimumszerűen utasították, hogy mondják le az éppen tervezett magas szintű találkozóikat a nyugati politikusokkal. A csehszlovákok Hans Dietrich Genscher nyugatnémet külügyminiszter prágai látogatását, az NDK-vezetők pedig Helmut Schmidt kancellár Eric Honecker keletnémet pártvezérrel tervezett berlini találkozóját mondták le. Magyarországtól a szovjetek azt „kérték”, hogy mondja le Puja Frigyes külügyminiszter bonni látogatását, amelyre alig egy hét múlva került volna sor, és halassza el a parlamenti delegáció közelgő egyesült államokbeli látogatását is. Bolgár részről ugyan aktuálisan nem merült fel hasonló probléma, de a szovjetek azért őket is figyelmeztették, hogy ne is essenek ilyen kísértésbe. Az érintett országok a hetvenes évek végeire bekövetkezett változások eredményeként különböző mértékben és módon ugyan, de egyaránt határozottan érdekeltek voltak abban, hogy fenntartsák és fejlesszék kapcsolataikat Nyugat-Európával, mindenekelőtt az NSZK-val. A szovjet lépés így rendkívül komoly érdekütközést okozott a Szovjetunió és a kelet-európai szövetségesei között.

A magyar vezetés 1980. január 29-én egy drámai hangulatú PB-ülés végén a többség ellenében kétségbeesetten érvelő Kádár nyomására elfogadta az ultimátumot, ám a dolgot korántsem hagyta annyiban. A magyar-szovjet viszonyt jellemző konstruktív lojalitás jegyében azonnal közvetítőt küldtek Moszkvába, Kádár pedig levelet írt

Brezsnyevnek, javasolva, hogy haladéktalanul hívjanak össze multilaterális egyeztető tárgyalást a válságos helyzet megvitatására. Erre sor is került 1980 februárjában, s közös platformként elfogadták azt a magyar álláspontot, hogy a jelen helyzetben a szövetségekkel rendszeresen konzultálni kell a szovjet blokk nemzetközi kérdésekkel kapcsolatos közös politikájáról, és az enyhülés eredményeit feltétlenül meg kell őrizni. Ez viszont csak úgy lehetséges, ha a kelet-európai országok fenntartják és erősítik kapcsolataikat Nyugat-Európával, ami azzal az előnnyel jár, hogy a kölcsönös érdekeltségre alapozva meg lehet akadályozni az amerikai befolyás érvényesülését ezekben az országokban.

A sikeres magyar fellépésnek az egész keleti tábor és a kelet-nyugati viszony alakulása szempontjából is nagy jelentősége volt. Kádár személyes közbeavatkozása ugyanis egyértelműen hozzájárult ahhoz, hogy a szovjet vezetésen belüli viták során a kooperáció fenntartásában érdekelt, főként az SZKP KB apparátusában működő liberális erők végül felülkerekedjenek a Gromiko és a külügyminisztérium által képviselt konfrontációs irányzaton. A határozott magyar fellépés nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy Afganisztán szovjet megszállását követően sikerült elkerülni a kelet-nyugati kapcsolatok általános romlását, miközben a szovjet-amerikai viszony évekre jelentősen hűvösebbé vált.

Az afganisztáni intervenció paradox módon éppen a tömbszemléletet egyre inkább zárójelbe tevő közös európai tudat kialakulásának folyamatát erősítette fel. Helmut Schmidt kancellár Kádár hozzá intézett személyes üzenetére válaszolva az európai országok előtt álló történelmi kihívást így fogalmazta meg: most rajtuk múlik, hogy „*hagyják-e magukat belesodorni a két szuperhatalom által szított hidegháborúba vagy sem! Sem az NSZK, sem más nyugat- vagy kelet-európai ország nem tudja magát egyedül távol tartani. Ez csak együttes összefogással lehetséges.*” Magyarország a nyolcvanas évek elején már nem is tehetett mást, mint hogy csatlakozzon a virtuális európai összefogáshoz.

Az 1983–84 folyamán kulmináló Euro-rakétaválság az ezzel kapcsolatos jogos aggodalmak ellenére szintén nem eredményezte a keleti blokk nyugati kapcsolatainak megromlását. Ellenkezőleg: a kapcsolatok intenzitása ebben

az időszakban soha nem látott mértékben növekedett, amiben Magyarország, Románia és az NDK járt az élen. Ehhez az is hozzájárult, hogy közben a szovjet vezetők is tanultak a történelemből, és nem követték el ugyanazt a hibát, mint 1980-ban, amikor a moszkvai olimpia bojkottját azzal akarták megtorolni, hogy a nyugati országokkal fenntartott kapcsolatok azonnali befagyasztására utasították szövetségeseiket.

Az 1983 decemberében a VSZ-tagállamoknak küldött „ajánlás” most kifejezetten arra szólított fel, hogy a szovjet blokk differenciáltan és körültekintően reagáljon a kihívásra. A nyugat-európai országokat három kategóriába sorolták: az amerikai rakétákat befogadó országoknak viselniük kell e lépés politikai következményeit, azok az államok viszont, amelyek területén nem történik telepítés, kifejezetten pozitív elbánásban részesülnek. Mindemellett fokozottan fejleszteni kell a kapcsolatokat az európai semleges tőkés országokkal minden lehetséges területen. Világosan látható volt, hogy ennek a differenciált szovjet megközelítésnek a célja a párbeszéd fenntartása volt, lehetőleg minél több nyugat-európai országgal.

GORBACSOV ÉS A VÉG KEZDETE

Bár az 1985-ben színre lépő Gorbacsov és az új vezetés kezdettől fogva hangsúlyozta elkötelezettségét a hidegháborús szembenállást felváltó új nemzetközi rend létrehozása iránt, nem tudta kihasználni az ebből potenciálisan adódó lehetőséget, hogy a Szovjetunió azonnal és radikálisan csökkentse fegyverkezési költségeit. A nyolcvanas évek közepétől intenzívebbé váló szovjet-amerikai fegyverzetkorlátozási tárgyalások 1987 decemberében látványos eredményt hoztak a közepes és rövid hatótávolságú nukleáris rakéták megsemmisítéséről kötött INF szerződés (Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty, azaz Közepes Hatótávolságú Nukleáris Erők Szerződése) aláírásával. Ez a hidegháború kezdete óta az első olyan egyezmény volt, amely nem csupán korlátozta, hanem radikálisan csökkentette is a nukleáris fegyverek számát.

A szovjet vezetés azonban az ország szuperhatalmi státuszának foglyaként egészen 1988 nyaráig nem adta fel azt az álláspontját, hogy a leszerelés terén ragaszkodni kell a paritás elvéhez, így

egyoldalú engedményekről nem lehet szó. Annak ellenére nem, hogy különösen a hagyományos fegyverzetek terén fennálló jelentős szovjet mennyiségi fölény kiváló lehetőséget teremtett a katonai kiadások azonnali jelentős csökkentésére, s ennek a Gorbacsov által oly fontosnak tekintett kelet–nyugati bizalomépítés szempontjából is komoly pozitív hatása lett volna. A szovjet katonai lobbis és a vezetés konzervatív tagjainak ellenállása, de nem kis részben a reformerek gondolkodását is meghatározó hagyományos birodalmi szemlélet miatt a szovjet külpolitikában érdemi fordulatra csak a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének (VSZ PTT) 1988. július 15–16-án Varsóban megtartott ülésén került sor. A moszkvai vezetés ekkor látta be, hogy a Szovjetunió és az egész szovjet blokk súlyos válságban van.

A szövetségesek lelki békéjének megkímélése céljából ugyanakkor itt is alkalmazták a lenini fokozatosság elvét. Ezért Gorbacsov „hivatalból” optimista előadói beszédében kifejezetten pozitívan értékelt a szocialista tábornak a világpolitika alakításában játszott addigi szerepét és potenciális lehetőségeit. Eduard Sevornadze viszont a külügyminiszterek szűk körű megbeszélésén nyíltan beismerte, hogy a Szovjetunió „válság előtti helyzetben van”, s így nem bírja tovább az állandósult fegyverkezési versenyt a Nyugattal, amely „minden területen” felülmúlja a keleti tábornak. Ezért azt hangsúlyozta, hogy mostantól a fegyverkezési verseny megállításának abszolút prioritást kell adni, és minden lehetőséget meg kell ragadni megállapodások elérésére.

Valójában ez a drámai beismerés nem kevesebről, mint a két világrendszer több évtizedes versenyének elvesztéséről szólt, így ezt a pillanatot tekinthetjük a vég kezdetének. A túléléshez elengedhetetlenül szükséges megállapodásokat ettől fogva már nem a paritáson alapuló kölcsönös kompromisszumok útján kellett elérni, mint például legutóbb az INF szerződés esetében, hanem bármilyen áron, vagyis ez a felismerés vezetett a jelentős mértékű egyoldalú fegyverzetcsökkentési intézkedések meghozatalához.

A VSZ PTT ennek megfelelően hozott döntést a bécsi, hagyományos fegyverzetekről folytatandó tárgyalások előkészületeinek meggyorsításáról, a VSZ fegyveres erők szerkezetének és elhelyezésének – kizárólag a védelmi igényeknek megfelelő – átalakításáról, rugalmasabb tárgyalási taktika kidolgozásáról és főképpen arról, hogy ennek érdekében a korábbi koncepciót feladva a VSZ egyoldalú leszerelési lépéseket tesz. A Honvédelmi Miniszterek Bizottságát ekkor azzal bízták meg, hogy mérje fel, miként lehetne nyilvánosságra hozni a Varsói Szerződés hadseregeinek és fegyverzetének valós adatait. Jellemző módon a bizottság nem szovjet tagjai az 1988. október közepén Prágában megtartott rendkívüli ülésen maguk is megdöbbenve értesültek róla, hogy a VSZ sok területen fennálló jelentős számbeli erőfölénye mégsem a nyugati propaganda találmánya – amit addig a tagállamok öntudatosan visszautasítottak –, hanem valós tény. Ezért végül arra a következtetésre jutottak, hogy mindennek nyílt beismerése a tárgyalások megkezdése előtt előnytelenül befolyásolná a szövetség pozícióit. Így ezt az eredetileg szintén bizalomerősítőnek szánt intézkedést 1989 márciusára halasztották, amikor Bécsben valóban megkezdődtek az európai hagyományos fegyveres erők csökkentéséről szóló tárgyalások.

Az egyoldalú leszerelési lépések bejelentésére viszont még korábban, 1988. december 7-én Gorbacsovnak az ENSZ Közgyűlésén elmondott beszédében sor került. Ekkor az SZKP főtitkára bejelentette, hogy a Szovjetunió 500 ezer fővel csökkenti a szovjet fegyveres erők létszámát, és hogy ez az NDK-ban, Csehszlovákiában és Magyarországon állomásozó egységek egy részének kivonása útján fog megtörténni. Részben a szovjetunióbeli gazdasági-politikai helyzet rendkívül gyors romlását, részben pedig a szovjet vezetés éppen ennek következtében lényegesen rugalmasabbá váló magatartását jelzi, hogy fél évvel korábban, a VSZ PTT 1988. júliusi varsói ülésén Gorbacsov még csak 70 ezer fős – és a hozzá tartozó technikát érintő – csökkentést tartott reálisnak.

Az egyoldalú leszerelési lépések bejelentésére viszont még korábban, 1988. december 7-én Gorbacsovnak az ENSZ Közgyűlésén elmondott beszédében sor került. Ekkor az SZKP főtitkára bejelentette, hogy a Szovjetunió 500 ezer fővel csökkenti a szovjet fegyveres erők létszámát, és hogy ez az NDK-ban, Csehszlovákiában és Magyarországon állomásozó egységek egy részének kivonása útján fog megtörténni. Részben a szovjetunióbeli gazdasági-politikai helyzet rendkívül gyors romlását, részben pedig a szovjet vezetés éppen ennek következtében lényegesen rugalmasabbá váló magatartását jelzi, hogy fél évvel korábban, a VSZ PTT 1988. júliusi varsói ülésén Gorbacsov még csak 70 ezer fős – és a hozzá tartozó technikát érintő – csökkentést tartott reálisnak.

A HIDEGHÁBORÚ VÉGE ÉS A SZOVJET BLOKK FELBOMLÁSA, 1990–1991

Az 1990 tavasza és 1991 vége közötti időszak történelmi távlatból a kelet–közép-európai országok számára kifejezetten sikertörténetnek tekinthető. Alig két év alatt olyan radikális változások következtek be a régió nemzetközi helyzetét illetően, amelyek alapvetően megváltoztatták ezen országok sorsát. Németország (újra)egyesült, közös

megegyezéssel felbomlott a KGST és a Varsói Szerződés, a szovjet csapatokat kivonták Magyarországról és Csehszlovákiából, és az év decemberében megszűnt a Szovjetunió. A maga idejében azonban mindez még korántsem volt előre látható, ráadásul ma már tudjuk, hogy az események ilyen alakulása nemcsak a szovjet vezetésnek nem állt érdekében, hanem a nyugati hatalmak sem támogatták. Az Egyesült Államok és a nyugat-európai államok ugyanis az európai stabilitás s így a fennálló status quo megőrzésében voltak érdekelték, emellett elsődleges szempont volt számukra Gorbacsov hatalomban tartása, ezért a nyugati politika még ekkor is a Szovjetunió érdekeinek rendelődött alá.

A kelet-európai politikai átalakulás elfogadása Gorbacsov részéről korántsem jelentette a szovjet érdekszféra feladását. Ezt a törekvést jelentősen megkönnyítette, hogy egészen 1991 elejéig a nyugati hatalmak sem támogatták a régió függetlenségi törekvéseit, még a semlegességet sem. Ellenkezőleg, a Varsói Szerződést a NATO-val együtt az európai biztonsági rendszer s így a stabilitás alapvető pillérének tekintették, ezért a régió országainak 1990 tavaszán szabad választások útján megválasztott demokratikus kormányait is a VSZ-tagság fenntartására ösztökélték. Vagyis 1989–1990 folyamán Moszkva és a nyugati hatalmak egyaránt a közép-európai államok regionális finlandizálásában voltak érdekelték, utóbbiak ugyanis a stabilitás megőrzése érdekében mindent elkövettek, hogy a gorbacsovi reformokat támogatásukról biztosítsák.

A régió országai számára csak a rendszerváltás után nyílt meg a lehetőség, hogy a radikális átalakulás folyamatában történelmi szerepet játsszanak. A demokratikus átalakulás a külső, nemzetközi körülmények kedvező változásának s mindenekelett a Szovjetunió küszöbönálló – bár 1989-ben még korántsem látható – összeomlásának volt köszönhető. A függetlenségért folytatott küzdelemben elsősorban a magyar és csehszlovák vezetésnek volt kiemelkedő szerepe, akik a később hozzájuk csatlakozott lengyelek támogatásával 1991 elejére elérték céljukat, és az egyre kaotikusabb belső helyzettől szorongatott szovjet vezetés engedett a nyomásnak. Így kerülhetett sor 1991. június végén–július elején a KGST és a Varsói Szerződés közel egyidejű feloszlására, ami egyben a térség államainak a szovjet érdekszférából való kiszabadulását is jelentette. ♦